

KS. WOJSŁAW CZUPRYŃSKI*

Wychowanie w rodzinie w zderzeniu z ideologią gender

Uwarunkowania obecnego czasu, naznaczonego kryzysem wartości, ideowym pluralizmem, permissywnym moralnym i intensywnie postępującym procesem kontestacji wszelkich norm stanowią poważne wyzwanie dla istnienia oraz funkcjonowania małżeństwa i rodziny. Zakwestionowanie małżeństwa i rodziny w ich dotychczasowym kształcie stało się swoistym trendem niektórych współczesnych środowisk i instytucji zmierzających do dekompozycji wszelkiej normatywności¹.

Przeobrażenia społeczno-kulturowe ostatnich dziesięcioleci mają charakter bardzo intensywny. Dotyczą najbardziej fundamentalnych aspektów ludzkiego bytowania: sensu i celu życia, koncepcji szczęścia, relacji międzyludzkich, modelu społeczeństwa i życia rodzinnego. Nurty myślowe postmodernizmu² wprost lub pośrednio kwestionują dotychczasowy sposób myślenia o świecie, głosząc sceptycyzm wobec prawd obiektywnych i wątpliwość w znalezieniu wiedzy pewnej na jakikolwiek temat. W nowoczesności, jak głosi tytuł książki Marshalla Bermana, „wszystko, co stałe rozplywa się w powietrzu”³. Za praw-

* ks. Wojśław Czupryński – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1541-2820>; e-mail: czuwjoj@wp.pl

¹ Zob. np. J. Mariański, *Sakrament małżeństwa w świadomości katolików polskich w kontekście przemian rodziny*, „Studia Teologii Dogmatycznej” 2(2016), s. 143-169; K. Slany, *Modeli życia rodzinnego*, „Znak” 57(2005), nr 2, s. 29-40; E. Wiszowaty, *Wierność małżeńska w klimacie ponowoczesności jako zadanie pastoralne*, w: *Favor matrimonii?: teoria i praktyka*, red. L. Świto, M. Tomkiewicz, Olsztyn 2014, s. 123-136.

² Postmodernizm pojawił się w Stanach Zjednoczonych i w krajach Europy Zachodniej, najpierw na gruncie teorii sztuki, a następnie w obszarze filozofii (antyfilozofia) i teorii kultury (antykultura). Filozofia postmodernistyczna jest wielką negacją uniwersalnie pojmowanej prawdy, kanonów poznawczych, schematów w działaniu czy samym myśleniu i zakwestionowaniem wszelkich autorytetów. Szerzej o genezie postmodernizmu zob. np. J. Filipkowski, *Postmodernizm*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, k. 73-75; A. Szahaj, *Co to jest postmodernizm?*, „Ethos” 33-34(1996), s. 63-78.

³ B. Marshall, *Wszystko, co stałe, rozplywa się w powietrzu. Rzecz o doświadczeniu nowoczesności*, Kraków 2006.

dę ostateczną nurty myślowe postmodernizmu uznają nieistnienie prawd ostatecznych. Tym samym podważają korzenie całej euroatlantyckiej cywilizacji zbudowanej na wartościach obiektywnej prawdy i obiektywnego dobra. W kulturze ponowoczesnej nie jest ważne to, co prawdziwe, lecz to, co użyteczne i wygodne⁴. W sposób zawołowany, w imię chwytnych haseł wolności i nowoczesności, podważa się istnienie obiektywnej prawdy i uniwersalnych wartości, a jednocześnie absolutyzuje się pluralizm i błędnie rozumianą tolerancję⁵. Konsekwencje takich działań są szczególnie dotkliwe dla rodziny.

Wydarzenia ostatnich lat, które pojawiły się w krajobrazie polskich ulic (tzw. „marsze równości”) i polskiej szkoły (np. „tęczowy piątek”, zajęcia edukacji seksualnej prowadzone przez aktywistów LGBT) domagają się podjęcia diagnozy tego zjawiska i sformułowania adekwatnej do nowych wyzwań odpowiedzi.

W pierwszej części niniejszego opracowania w oparciu o posoborowe nauczanie Kościoła zostaną przedstawione kluczowe idee dotyczące znaczenia rodziny w procesie wychowania. Następnie zostaną przedstawione główne tezy postmodernizmu w odniesieniu do społeczeństwa i rodziny, by w końcowej części wskazać na najważniejsze zagrożenia ideologii gender wobec rodziny i jej znaczenia w procesie wychowania.

1. Rodzina pierwszym miejscem wychowania

Elementem najbardziej wyróżniającym rodzinę spośród wszystkich innych grup społecznych jest to, że z samej natury ma ona prawa i odpowiadające jej obowiązki. Z natury także jest ona najlepszym środowiskiem rozwoju człowieka⁶. W *Liście do Rodzin* Jan Paweł II stwierdza: „Rodzina jest drogą pierwszą i z wielu względów najważniejszą. Jest drogą powszechną, pozostając za każdym razem drogą szczególną, jedyną i niepowtarzalną, tak jak niepowtarzalny jest każdy człowiek. Rodzina jest tą drogą, od której nie może on się odłączyć. Wszak normalnie każdy z nas w rodzinie przychodzi na świat, można więc powiedzieć, że rodzinie zawdzięcza sam fakt bycia człowiekiem. A jeśli w tym przyjściu na świat oraz we wchodzeniu w świat człowiekowi brakuje rodziny, to jest to zawsze wyłom i brak nad wyraz niepokojący i bolesny, który potem ciąży na całym życiu”⁷.

⁴ Por. A. Kobyliński, *Światopogląd katolicki w kontekście postmodernizmu*, „Ateneum Kapańskie” 571(2004), s. 529-530.

⁵ Por. J. Mariański, *Kościół katolicki w społeczeństwie obywatelskim. Refleksje socjologiczne*, Lublin 1998, s. 123.

⁶ Kościół jeszcze w okresie przedsoborowym często powoływał się na prawo natury, kiedy prawa rodziny do wychowania (także religijnego) były kwestionowane i zawłaszczane przez państwo i jego instytucje. Zob. np. S. Dziekoński, *Formacja chrześcijańska dziecka w rodzinie w nauczaniu Kościoła: od Leona XIII do Jana Pawła II*, Warszawa 2006.

⁷ Jan Paweł II, *List do Rodzin Jana Pawła II z okazji Roku Rodziny*, Rzym, 2 lutego 1994, nr 2; por. J. Stala, *Rodzina XXI wieku w perspektywie nauczania Jana Pawła II*, „Polonia Sacra” 19(2015), nr 4, s. 155-174.

Szczególnymi walorami wychowawczymi środowiska rodzinnego są spontaniczność i systematyczność⁸. Dziecko, zwłaszcza małe, dochodzi do zaktualizowania swoich postaw przez partycypację w postawach dorosłych, zwłaszcza tych, z którymi jest blisko związane przez miłość i codzienne kontakty. Dziecko bowiem przez proces swego rodzaju osmozy przejmuje sposób postępowania i myślenia swoich domowników. Dlatego potrzebuje ono wokół siebie nie tyle nauczycieli, co świadków, których wewnętrzna postawa oraz przyjęty system wartości będzie oddziaływał na postawę moralną dziecka⁹.

Kościół wielokrotnie powoływał się na prawo natury, kiedy różne systemy polityczne kwestionowały i ograniczały prawo rodziców do wychowania swoich dzieci¹⁰. W soborowym i posoborowym nauczaniu Kościół wielokrotnie wskazywał na szczególne miejsce rodziny w dziele wychowania. Sobór nazywa ją „pierwszą i żywotną komórką społeczeństwa”¹¹. Rodzina posiada własne i pierwotne prawa¹² i jest najbardziej naturalną przestrzenią dla człowieka¹³. Dom rodzinny posiada specyficzne, nie dające się z niczym porównać, możliwości wychowawcze. Istotnymi walorami tego środowiska są: naturalne więzi miłości, autorytet, spontaniczność, wspólnie spędzany czas, możliwość bezpośredniego wpływu poprzez świadectwo¹⁴. To wszystko stanowi niejako bazę psychologiczną, umożliwiającą przekaz i interioryzację świata wartości. Rodzice pełnią wobec dzieci rolę podwójną. Są dla nich najważniejszym przykładem zachowań, a także pełnią rolę pośrednictwa w nawiązywaniu przez dzieci kontaktów z innymi podmiotami socjalizacji (rówieśnicy, szkoła, Kościół)¹⁵.

Doniosłą rolę rodziny w dziele formacji człowieka we wszystkich wymiarach jego obecności w świecie dostrzegał Jan Paweł II. Papież przypominał, że małżonkowie w rodzinie jako podstawowej komórce społecznej są powołani do

⁸ Por. J. Bagrowicz, *Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele*, Toruń 2000, s. 168.

⁹ Por. J. Stala, *Wychowawcze aspekty rodzicielstwa jako realizacji Bożego powołania*, „Roczniki Nauk o Rodzinie” 3(2011), s. 125-137; H. Szmulewicz, *Rodzice pierwszymi zwiastunami i świadkami wiary*, w: *Małżeństwo i rodzina wciąż fundamentem nowej cywilizacji: refleksje na kanwie dokumentu Konferencji Episkopatu Polski pt. „Służyć prawdzie o małżeństwie i rodzinie”*, red. R. Kantor, M. Kluzy, Tarnów 2011, s. 169-181.

¹⁰ Por. S. Dziekoński, *Specyfika chrześcijańskiego wychowania w rodzinie*, w: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. A. Rynio, Lublin 2007, s. 694.

¹¹ Dekret o apostołstwie świeckich II Soboru Watykańskiego *Apostolicam actuositatem*, Rzym, 18 listopada 1965, nr 11.

¹² Deklaracja o wolności religijnej II Soboru Watykańskiego *Dignitatis humanae*, Rzym, 7 grudnia 1965, nr 5.

¹³ Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym II Soboru Watykańskiego *Gaudium et spes*, Rzym, 7 grudnia 1965, nr 15.

¹⁴ Por. S. Dziekoński, *Specyfika chrześcijańskiego...*, dz. cyt., s. 700-701; J. Goleń, *Rola świadectwa w rodzinie*, „*Verbum Vitae*” 2015, nr 28, s. 423-458.

¹⁵ Por. Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim II Soboru Watykańskiego *Gravissimum educationis*, Rzym, 28 października 1965, nr 3; zob. M. Kluz, *Rodzina chrześcijańska podstawą budowania domu i szkoły komunii w Kościele i świecie*, „*Colloquia Theologica Ottomiana*” 2012, nr 2, s. 7-22.

przekazywania wartości moralnych, religijnych i ogólnoludzkich, ponieważ w rodzinnej wspólnocie człowiek jest wprowadzany w każdy wymiar życia społecznego¹⁶. Rodziny stanowią dla Kościoła szczególnie ważny odcinek duszpasterskiej posługi w realizacji katechumenatu rodzinnego, najbardziej podstawowego i najważniejszego środowiska chrześcijańskiej formacji¹⁷. Są także miejscem szczególnie dynamicznej współpracy duszpasterzy ze świeckimi oraz swoistym laboratorium, w którym dokonuje się proces akomodacji i adaptacji niezmiennego w zasadniczych punktach depozytu wiary do zmieniających się warunków społeczno-cywilizacyjnych, tak by można było skuteczniej prowadzić dzieło ewangelizacji we współczesnym świecie¹⁸.

Również papież Franciszek zwraca szczególną uwagę na zadania rodziny w formacji chrześcijańskiej jej członków. W Encyklice *Lumen fidei* papież przedstawia rodzinę jako wspólnotę życia i miłości oraz jako pierwsze i podstawowe środowisko kształtowania wiary¹⁹. Szczególnie zaleca, by nie szędzić czasu dla dzieci. Podkreśla z całą stanowczością, że społeczeństwo, które opuszcza dzieci i spycha na margines osoby starsze, podcina swoje korzenie i jednocześnie zaciemnia swoją wizję przyszłości. Otaczanie opieką dzieci i osób starszych jest wyborem na rzecz cywilizacji miłości. Pozwala z nadzieją spoglądać w przyszłość chrześcijańskiej rodziny i społeczeństwa²⁰. W adhortacji *Amoris laetitia* papież potwierdza: „Rodzina jest miejscem, gdzie rodzice stają się dla swoich dzieci pierwszymi nauczycielami wiary”²¹. To zadanie mają wykonywać gorliwie, w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem²².

Znamiennym potwierdzeniem powyższych myśli są dokumenty II Polskiego Synodu Plenarnego, w których stwierdza się: „Fundamentalne znaczenie ma zachowanie i odnowienie świadomości, że rodzina jest pierwszym i niezastąpionym podmiotem wychowania młodego pokolenia i przekazu wiary”²³. Dlatego istotnym warunkiem właściwej i skutecznej formacji ludzkiej jest kształ-

¹⁶ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994, nr 2207; por. D. Jastrząb, *Powołanie rodziców do wychowywania dzieci w świetle wskazań „Familiaris consortio”*, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” 17(2011), s. 111-121.

¹⁷ Zob. np. P. Kulbacki, *Katechumenat rodzinny w Kościele domowym*, „Studia Pastoralne” 2012, nr 12, s. 95-106.

¹⁸ O konieczności współpracy duszpasterzy z wiernymi świeckimi na rzecz rodzin zob. np. M. Polak, *Pastoralna promocja wiernych świeckich w kontekście duszpasterstwa rodzin*, „Roczniki Teologiczne” 61(2014), nr 6, s. 139-152.

¹⁹ Franciszek, Encyklika *Lumen fidei*, Rzym, 29 czerwca 2013, nr 52.

²⁰ Tenże, *W rodzinie uczymy się kochać i bronić życia. Audiencja dla uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Rodziny (25.10.2013)*, „L'Osservatore Romano” wersja polska 34(2013), nr 12, s. 27.

²¹ Tenże, *Amoris laetitia*, Rzym, 19 marca 2016, nr 16.

²² Tamże, 17.

²³ II Polski Synod Plenarny (1991-1999), *Potrzeba i zadania nowej ewangelizacji na przełomie II i III Tysiąclecia chrześcijaństwa*, Poznań 2001, nr 51; por. analizy prowadzone przez K. Podgórnego, w: *Nauka o małżeństwie i rodzinie w uchwałach II Polskiego Synodu Plenarnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 16(2002), nr 2, s. 311-331.

towanie właściwej świadomości o pierwszoplanowej roli rodziny w procesie wychowania²⁴.

Niestety dziś obserwuje się narastające przekonanie, że rodzinę w procesie kształcenia i wychowania mogą zastąpić inne osoby i instytucje. Trzeba przewrócić mentalność, w której szkołę i inne instytucje uznaje się za główny podmiot procesu wychowania.

2. „Nowe społeczeństwo” i „Nowa rodzina”

Coraz szybsze tempo życia i ustawiczność zmian powodują wzrastające poczucie dezorientacji. Bardzo szybko nieaktualne stają się dawne sposoby myślenia, odczuwania i wartościowania. W nowym kształtującym się porządku społecznym ustawicznie zmienia się to, co uchodziło za stałe i niezmienne. Tym samym wytracony zostaje punkt odniesienia dla dokonywanych wyborów i ocen moralnych. Troska o coraz wyższy status ekonomiczny i gloryfikacja kultury materialnej, gdzie dla człowieka „być” znaczy produkować, a „żyć” znaczy posiadać, generuje nowy model społecznych relacji. Trwałe więzi międzyludzkie są zastępowane przez związki tymczasowe, ukierunkowane na realizację doraźnych potrzeb. Społeczeństwo, które cechował pewien rodzaj więzi i współodpowiedzialności coraz częściej określa się mianem „ego-społeczeństwa”²⁵. W takim społeczeństwie jednostki układają swoje relacje społeczne z uwzględnieniem kalkulacji kosztów i korzyści. Pragnienie autonomii oraz dystans wobec zinstytucjonalizowanych wartości i norm staje się w nowoczesności, a zwłaszcza ponowoczesności, doświadczeniem podstawowym²⁶.

Jednym z symptomów kultury ponowoczesnej jest wypieranie modelu wspólnoty „my” przez prymat „ja”. W miejsce dotychczas cenionego poświęcenia, altruizmu, postawy „bycia-dla” stawia się samorealizację, szczęście osobiste, wolność wyboru jednostki²⁷. Na piedestale wartości umieszcza się zatem to wszystko, co ma odpowiadać wymogom współczesnej cywilizacji, stwarzać poczucie dobrostanu i spełnienia osobistego²⁸. Postmaterialną wartością jest indywidualizm dążący do samorealizacji. Mówi się nawet o swoistym kulcie

²⁴ Por. J. Stala, *Miejsce katechezy rodzinnej w wychowaniu chrześcijańskim*, w: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. A. Rynio, Lublin 2007, s. 739.

²⁵ Zob. np. *Społeczeństwo ponowoczesne – społeczeństwo ponowoczesności: Namysł nad kondycją współczesnego społeczeństwa*, red. K. Cikała-Kasowska, W. Zieliński, Kraków 2016.

²⁶ Z. Bokszański, *O indywidualistach w społeczeństwie współczesnym*, „Studia Socjologiczne” 2009, nr 1, s. 152.

²⁷ Zob. np. S. A. Wargacki, *Duchowość w kulturze ponowoczesnej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 59(2016), nr 4, s. 27-51.

²⁸ Por. M. Biedroń, *Wpływ kultury indywidualizmu na relacje między rodzicami i dziećmi*, w: *Dziecko w zmieniającej się przestrzeni życia*, red. J. Izdebska, J. Szymanowska, Białystok 2009, s. 45.

samorealizacji, gdzie ludzkie działania koncentrują się wokół własnego „ja”²⁹. Taka egoistyczna i egocentryczna koncepcja myślenia o człowieku stoi w rażącej sprzeczności z chrześcijańską wizją człowieka. Ostateczną instancją legitymizującą życiowe wybory człowieka i stosowane środki staje się jednostka, nie mająca nad sobą żadnej wyższej instancji³⁰.

Postmoderniści uważają, że świat jest na tyle złożony, wieloznaczny i wielopłaszczyznowy, że nie jest możliwe ujęcie jego fundamentalnych struktur w jakikolwiek system myśli. Społeczeństwo wedle ich projektu z założenia musi charakteryzować się indywidualnym rozumieniem wartości, subiektywizacją stylów życia, światopoglądów i moralności. Jednocześnie trzeba odrzucić założenie istnienia prawdy obiektywnej i niezmiennej. Funkcjonujący przez wieki system wartości jako wspólny dla całej społeczności punkt odniesienia, zastępuje sceptycyzm wobec zobowiązujących i wspólnych ideałów, całkowity relatywizm światopoglądowy i religijny oraz ogólny chaos moralny³¹. W konsekwencji narasta przekonanie, że wielu sytuacji nie regulują żadne normy, że nie obowiązują w nich żadne reguły. Taki postępujący zanik norm generuje poczucie zagubienia, a tym samym atrofie więzi społecznej i atomizację społeczeństwa. W epoce ponowoczesnej zdaje się zanikać poczucie obowiązku publicznego. Normą staje się przedkładanie własnego dobra i własnych praw nad dobro i prawa społeczności. Utrata duchowej i moralnej „marszruty” powoduje niepewność wobec zachowania drugiego człowieka, rodzi pytania, czego można oczekiwać od bliźniego³².

Rodzina jest czułym rezonatorem procesów społecznych i kulturowych w ponowoczesności³³. We współczesnej rodzinie jako podstawowej grupie społecznej zachodzą zmiany budzące niepokój. Ich rewolucyjność wynika z faktu zakwestionowania wartości do niedawna niepodważalnych takich, jak np. niezastąpiona rola rodziny w wychowaniu dzieci, miłość, odpowiedzialność, wierność³⁴. Rodzą się pytania o konsekwencje kulturowych przemian zachodzących w ponowoczesności dla funkcjonowania małżeństwa i rodziny. Coraz liczniejsza grupa badaczy i obserwatorów społecznych skłania się do uznania bezprecedensowości przemian rodziny, głębokości i zakresu zachodzą-

²⁹ Zob. np. J. Mariański, *Wartości moralne w zmieniającym się społeczeństwie polskim*, „Edukacja Humanistyczna. Szczecin” 2011, nr 1, s. 7-24.

³⁰ Por. F. Adamski, *Tożsamość religijna w społeczeństwie pluralistycznym*, w: *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Lublin 2009, s. 306.

³¹ Por. W. Brezinka, *Wychowywać dzisiaj. Zarys problematyki*, Kraków 2007, s. 26-27.

³² Por. A. Kojder, *Spojrzenie na przemiany ustrojowe w Polsce w latach 1989-1997*, w: *Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, red. P. Sztompka, Warszawa-Kraków 1999, s. 21-22.

³³ Pisze o tym np. A. Łacina-Łanowski, *Relacje interpersonalne w dobie ponowoczesności. Interakcje społeczne (komunikacja społeczna) źródłem destabilizacji poczucia tożsamości*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 25(2016), s. 423-433.

³⁴ Por. T. Biernat, *Czy istnieje rodzina ponowoczesna?*, „Paedagogia Christiana” 2014, nr 2, s. 185-186.

cych zjawisk gruntowanie zmieniających kształt i funkcjonowanie tej instytucji³⁵. W nowej postmodernistycznej koncepcji wspólnotę, w tym także rodzinę, postrzega się przede wszystkim jako miejsce samorealizacji jednostki. Opisane wyżej błędy antropologiczne mają swoje konsekwencje dla struktury małżeństwa i rodziny³⁶.

Ostatni nadzwyczajny synod biskupów zwołany przez papieża Franciszka dla omówienia sytuacji rodziny wymownie potwierdza istnienie kryzysu rodziny. Przedstawiona na synodzie diagnoza zawiera długi katalog jego wskaźników: spadek urodzeń (brak zastępowalności pokoleń), związki nieformalne, małżeństwa etapowe, współżycie przed ślubem, dzieci pozamałżeńskie, aborcja, rozwody, przemoc, wykorzystywanie seksualne kobiet i dzieci, indywidualizm i relatywizm, nieobecność ojców, samotność, porzucanie osób starszych, zaniedbywanie dzieci, zarobkowe migracje niszczące rodziny³⁷.

Przemiany w rozumieniu instytucji małżeństwa i rodziny znajdują swój wyraz w przestrzeni języka i całej kulturowej narracji. Dokonuje się redefinicji małżeństwa i rodziny³⁸. Błędy filozoficzne i wyprowadzone z nich paradygmaty społeczno-kulturowe doprowadziły do uznania małżeństwa i rodziny za zależne jedynie od woli i celów człowieka, co czyni każdą koncepcję małżeństwa i rodziny prawidłową. Coraz częściej w użyciu pojawiają się mgliste etycznie i znaczeniowo określenia. W miejsce pojęcia „małżonek” stosuje się określenie „partner (seksualny)”. Pojęcia „mąż” i „żona” z natury rzeczy posiadają kontekst etyczny związany z wiernością i wyłącznością. Pojęcie „partner” posiada przede wszystkim kontekst sytuacyjno-utilitytarny, a więc zmienny, okazjonalny, egoistyczny i krótkotrwały – jak w interesach³⁹. Międzyludzkie relacje są krótkotrwałe, wręcz epizodyczne – wymownie określane mianem: „miłości wakacyjnej” lub „wspólnego zamieszkania na próbę”⁴⁰. Ten rodzaj kulturowej nowomowy ma swoje konsekwencje aksjologiczne.

³⁵ Zob. np. A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian*, Warszawa 2005, s. 23; też, *Rodzina jako stała i zmieniająca się forma życia: siła więzi rodzinnych*, „Societas Communitas” 2016, nr 1, s. 37-55; por. D. Czekan, *Rodzina w ponowoczesnym świecie*, „Przegląd Humanistyczny. Pedagogika, Politologia, Filologia” 3(2010), s. 41-49; *Rodzina wobec współczesnych wyzwań społeczno-kulturowych*, red. J. Gorbaniuk, B. Parysiewicz, Lublin 2009.

³⁶ Por. E. Ozorowski, *Ontyczne podstawy małżeństwa*, „Studia nad Rodziną” 10(2006), nr 1-2, s. 7-9; M. Pokrywka, *Antropologiczne podstawy moralności małżeństwa i rodziny*, Lublin 2010, s. 37-56.

³⁷ Pełną ich listę zawiera *Relatio z Nadzwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów*. Zob. <http://episkopat.pl/relatio-synodi-iii-nadzwyczajnego-zgromadzenia-ogolnego-synodu-biskupow> (dostęp: 18.09.2019).

³⁸ Por. A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Warszawa 2005, s. 70-96.

³⁹ L. Kocik, *Spoleczna kondycja rodziny w procesie globalizacji systemu aksjonormatywnego*, w: *Oblicza współczesnej rodziny polskiej*, red. B. Mierzwiński, E. Dybowska, Kraków 2003, s. 26.

⁴⁰ Por. M. Bartos, *Rodzina a postmodernistyczny styl myślenia i życia*, „Studia nad Rodziną” 5(2001), nr 1, Warszawa 2001, s. 152.

Jednym ze wskaźników dokonujących się przemian rodziny jest zmiana sposobu jej postrzegania w nauce, polityce i prawie⁴¹. Charakterystyczne dla ponowoczesności jest ujmowanie małżeństwa jako dynamicznego projektu, który może być realizowany w wielu wariantach i podlegać ciągłej modyfikacji⁴². Postmodernistyczna socjologia rodziny zwraca uwagę na procesualny, a nie strukturalny charakter rodziny. Rodzina nie jest wedle tej socjologii niczym stałym, obiektywnym oraz niezależnym od subiektywnej opinii jej członków. Rodzina jest instytucją silnie zróżnicowaną, kulturowo zmienną, płynną⁴³.

Definicję rodziny w oficjalnych dokumentach Unii Europejskiej zastąpiło szerokie i wieloznaczne określenie „życie rodzinne”⁴⁴. Prawo stanowione jest w jawnej kontrze do prawa naturalnego. Odrzuca się klasyczną uniwersalną definicję rodziny, zastępując ją różnymi alternatywnymi formami⁴⁵. Rodzina postmodernistyczna rozumiana jest jako dekonstrukcja rodziny tradycyjnej (triada: ojciec-matka-dziecko) i w tym sensie może mieć ona wiele form, które niekoniecznie wiążą się z wiernością. Związki kohabitacyjne, rodziny monoparentalne, patchwork families, związki homoseksualne, związki DINKS i LAT stały się alternatywą dla tradycyjnego małżeństwa z dzieckiem⁴⁶. Coraz częściej mamy do czynienia z „rodziną wielorodzinną”, zbudowaną na bazie poligamii sukcesywnej. Zarówno dzieci, ale i rodzice zmuszeni są do ciągłych psychologicznie trudnych negocjacji i wyborów, np. kto z kim będzie mieszkał, pojedzie na wakacje. Wszystko to w kontekście posiadania „podwójnych rodziców” oraz „podwójnego rodzeństwa”, biologicznego i przyrodniego⁴⁷. Atmosfera wychowawcza w takich rodzinach jest dużo bardziej skomplikowana. Następuje rozbitcie jedności rodzicielstwa. Tymczasem jedną z najważniejszych potrzeb dziecka jest myślenie o rodzicach w kategoriach jedności⁴⁸.

Wśród istotnych cech alternatywnej, typowej dla kultury ponowoczesnej, wizji rodziny bez większego znaczenia jest legalizacja związku, jego trwałość czy wierność partnerów⁴⁹. Zgodnie z podstawowymi ideami postmodernizmu, wszystko jest względne, zindywidualizowane, nie podlegające żadnym rygo-

⁴¹ Por. T. Biernat, *O przemianach definicji rodziny i ich konsekwencjach*, „Społeczeństwo i Rodzina” 18(2009), s. 28-40.

⁴² Por. K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Kraków 2008, s. 94-95.

⁴³ Por. M. Bernasiewicz, *Rodzina w konflikcie normatywnych paradygmatów oraz nowych faktów społecznych*, „Pedagogika Społeczna” 15(2015), nr 2, s. 91-92.

⁴⁴ Tamże, s. 33.

⁴⁵ Por. A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2004, s. 206; zob. tenże, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2002.

⁴⁶ Por. K. Slany, *Alternatywne formy życia...*, dz. cyt., s. 244.

⁴⁷ Por. R. Doniec, *Kultura pedagogiczna rodziców w ponowoczesnej kulturze*, w: *Rodzina w kontekście współczesnych problemów wychowania*, red. B. Muchacka, Kraków 2008, s. 214.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Por. K. Kluzowa, K. Slany, *Przemiany realizacji funkcji prokreacyjnej w rodzinie*, w: *Oblicza współczesnej rodziny polskiej*, red. B. Mierzwiński, E. Dybowska, Kraków 2003, s. 71.

rom społecznej ogólnie uznanej normy, którą postmodernizm odrzuca. Konsekwencje tych przeobrażeń dosyć silnie oddziałują na kondycję współczesnej rodziny⁵⁰. Prognozy demograficzne są niepokojące. Przewiduje się bowiem, że 20-25% kobiet w Europie Zachodniej nie będzie mieć dzieci w ogóle, 50% zaś będzie miało zaledwie jedno dziecko⁵¹.

Sztandarowe hasła postmodernizmu o samorealizacji, odniesieniu sukcesu zawodowego powodują coraz wyższą społeczną akceptację dla par bezdzietnych (DINKS) lub funkcjonujących w formie weekendowej (LAT) świadomie decydujących się na poświęcenie karierze zawodowej. Postacią samorealizacji kobiet, jako przejawu ich indywidualizmu, jest na przykład podejmowanie studiów oraz pracy zawodowej, używanie środków antykoncepcyjnych, domaganie się prawa do aborcji⁵².

Centralną kategorią rodziny postmodernistycznej staje się szeroko rozumiana autonomia jej członków⁵³. Rola rodziny w postmodernistycznym projekcie polega na umożliwieniu samorealizacji poszczególnych jej członków i przedkładanie dobra jednostki nad dobro wspólne małżeństwa i rodziny⁵⁴.

W kontekście indywidualizmu można stwierdzić, iż rodzina rozumiana jest jako „kreatywny i dynamiczny projekt”, realizowany w wielu wariantach, który można porzucić po upływie jakiegoś czasu, w celu ponownego utworzenia „rodziny z wyboru”⁵⁵. Rodzina ze wspólnoty ludzkich serc, uczuć i głębokich więzi przeobraża się w kolejną społeczność uwarunkowana kontekstualnie i płynną w swej strukturze.

3. Pedagogika i antypedagogika

W obliczu współczesnego zamętu myślenia o człowieku, który Jan Paweł II określał jako konsekwencje „błędu antropologicznego”⁵⁶ (akceptacji fałszywej koncepcji człowieka), wychowanie staje przed nowymi wyzwaniami. Jednym z większych jest konfrontacja z dynamicznie rozprzestrzeniającą się ide-

⁵⁰ Por. P. Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005, s. 82-86.

⁵¹ Por. T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, różnicowanie*, Warszawa 2011, s. 368.

⁵² Por. D. Łażewska, *Filozoficzny kontekst funkcjonowania rodziny w XXI wieku i jego pedagogiczne implikacje*, „Journal of Modern Science” 20(2014), nr 1, s. 79.

⁵³ Zob. np. A. Kamińska, *Miejsce rodziny w życiu człowieka ponowoczesnego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika” 13(2016), s. 79-88; por. T. Biernat, *Czy istnieje rodzina ponowoczesna?*, „Paedagogia Christiana” 2014, nr 2, s. 183-195.

⁵⁴ Jeden z twórców idei postmodernizmu, Zygmunt Bauman zauważa: „Zawiera się dziś związki (...) nie z myślą o tym, aby służyły one czemu innemu, niż one same, ale gwoli korzyści, jakie ma się nadzieję wydobyć ze związku samego: gwoli satysfakcji, jaką dostarczyć ma partner w toku intymnego obcowania. (...) Byłoby bezsensowne domaganie się, aby miłość taka, a tym bardziej związek, któremu przestała ona towarzyszyć, trwał dłużej niż satysfakcja, jakich dostarczają sobie nawzajem partnerzy”. Z. Bauman, *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Warszawa 1994, s. 16.

⁵⁵ K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego...*, dz. cyt., s. 53.

⁵⁶ Jan Paweł II, *Centesimus Annus*, Rzym, 1 maja 1991, nr 29.

ologią tzw. multikulturalizmu głoszącego równoprawność różnych antropologii i różnych teorii wychowania. Na terenie nauk o wychowaniu głosi się tzw. pluralizm teoretyczno-metodologiczny, za którym idzie podważanie możliwości określenia uniwersalnych celów i działań wychowawczych.

Porządkując dzieje myśli pedagogicznej warto zauważyć, że z różnych koncepcji człowieka wyrastają określone koncepcje pedagogiki. Tam, gdzie jest realizm filozoficzny – tam jest pedagogika personalistyczna, tam, gdzie idealizm – jest antypedagogika. Antypedagogika zakłada, że człowiek jest gotowy, absolutny i jako taki nie wymaga żadnej ingerencji o charakterze wychowawczym. Samo zaś wychowanie jest nawet określane jako „mord na człowieku”⁵⁷.

Dziś szczególnie niebezpieczny jest indywidualizm pedagogiczny (antypedagogika liberalistyczna), który znajduje ideowego sprzymierzeńca w postmodernizmie⁵⁸. Postmodernizm negujący prawdę obiektywną i zgłaszający wątpliwość w możliwości określenia zasady porządkującej moralne oceny staje się w naturalny sposób stymulatorem dla tego typu teorii⁵⁹. Nurty myślowe odwołujące się do postmodernizmu głoszą sceptycyzm wobec prawd obiektywnych i wątpliwość w znalezieniu wiedzy pewnej na jakikolwiek temat. Prawdą ostateczną jest nieistnienie prawd ostatecznych. Postmodernizm głosi, że najwyższą normą postępowania jest tolerancja uwolniona od jakiejkolwiek racjonalności. Konsekwencją takiego sposobu myślenia jest wyniesienie na piedestał cnót użyteczności i relatywizmu. Zatem nie jest ważne to, co prawdziwe, lecz to, co użyteczne i wygodne⁶⁰.

Ideologia *gender* jest częścią postmodernistycznej wizji świata i człowieka, w której kluczowe elementy stanowią: determinizm, subiektywizm, historyczność, relatywizm, zależność od kultur oraz czasowość wszelkich wytworów ludzkiego intelektu. Podstawową cechą postmodernistycznego myślenia i sposobu życia stanowi zanegowanie kompetencji rozumu w ustaleniu jakichkolwiek zasady organizującej świat, w tym także etyki normatywnej. W tak ujętej rzeczywistości brakuje pewników, stałych punktów odniesienia, a dominującym „paradygmatem” jest brak zasad, płynność i zmienność⁶¹. Tym samym wszelkie dotychczasowe koncepcje ludzkiej myśli mogą być podważone i poddane dekonstrukcji na podstawie wykazania ukrytych źródeł i motywacji tych teorii⁶².

⁵⁷ Por. H. von Schoenebeck, *Wolność od wychowania*, Kraków 2008.

⁵⁸ Por. Z. Sareło, *Postmodernizm w pigułce*, Lublin 2004, s. 8-9.

⁵⁹ Por. B. Kostrubiec, *Obrazy postmodernizmu. Badania empiryczne obrazu siebie i obrazu Boga u zwolenników postmodernizmu*, Lublin 2004, s. 15.

⁶⁰ Por. A. Kobyliński, *Światopogląd katolicki...*, dz. cyt., s. 529-530.

⁶¹ P. Bortkiewicz, *Gender – ideologia w masce nauki*, w: *Rewolucja genderowa*, red. Z. Klafka, Tuchów 2014, s. 77.

⁶² Podwaliny tego typu myślenia odnajdziemy w myśli tzw. „filozofów podejrzeń”: Karola Marksa, Fryderyka Nietzschego i Zygmunta Freuda. Zob. D. Oko, *Gender jako dzieło roz-*

Idea *gender* pozostaje w totalnej sprzeczności do chrześcijańskiej etyki i antropologii⁶³. Jej zwolennicy żądają aprobaty dla zachowań wysoce niemoralnych⁶⁴. Tym samym dochodzimy do ważnej konstatacji dotyczącej destrukcyjnego wpływu ideologii *gender* na koncepcję wychowania. Człowiek, który w klasycznej teorii wychowania jako powołany do proegzystencji, „bycia-dla-drugiego” był zobowiązany do stałej pracy nad swoim charakterem, przekraczaniem egoizmu i egocentryzmu, od teraz ma być skupiony przede wszystkim na sobie i realizacji własnych pragnień i potrzeb, nierzadko zredukowanych do fizjologii i najprymitywniejszych instynktów. Zatem można odrzucić idee pracy nad swoim charakterem, poświęcenia dla innych. W zamian należy korzystać z wszelkich dóbr i z każdej nadarzającej się przyjemności, która prowadzi do samozadowolenia.

Dynamicznie postępująca seksualizacja kultury kształtuje nowy sposób postrzegania człowieka, wedle którego jego wartość jest zależna od atrakcyjności seksualnej, a osoba jest postrzegana wyłącznie jako obiekt seksualny. Dotychczasowe normy, respektowane od pokoleń, takie jak: wierność małżeńska, abstynencja seksualna do czasu zawarcia małżeństwa przestały być wyznacznikiem postępowania ogromnej części społeczeństwa. Socjologowie zauważają również coraz szerszą kontestację niektórych norm moralnych dotyczących rodziny i małżeństwa⁶⁵. „Badania nad postawami wobec norm zabraniających stosowania środków antykoncepcyjnych i przerywania ciąży wskazują na znaczne upowszechnienie się mentalności, będącej przejawem laickiego sposobu wartościowania”⁶⁶. To wszystko potwierdza słuszność tezy, że samorealizacja, odniesienie sukcesu i czerpanie przyjemności (z prawem do swobodnej ekspresji seksualnej włącznie) stają się coraz częściej akceptowanym stylem postępowania.

Nowe konfiguracje międzyludzkich relacji we współczesnej genderowej kulturze mają być budowane według scenariusza bogatej palety realizacji dowolnych potrzeb seksualnych. Wybór określonego „stylu życia” jest absolutnie wolny i nie podlega w najmniejszym stopniu ocenie jakiegokolwiek systemu

mu ateistycznego. Dekonstrukcja dekonstrukcjonistów, w: *Gender – spojrzenie krytyczne*, red. J. Jagiełło, D. Oko, Kielce 2016, s. 157-158.

⁶³ A. Ławniczak zauważa, że medialne wypowiedzi piewców ideologii *gender* są dobitnym potwierdzeniem braku znajomości i zrozumienia nauczania Kościoła, jego interpretacji biblijnego przesłania i wywiedzionej zeń antropologii chrześcijańskiej. Zob. A. Ławniczak, *Medialny portret gender*, w: *Rewolucja genderowa*, red. Z. Kłafka, Tuchów 2014, s. 132.

⁶⁴ Por. M. Machinek, *Teologiczna antropologia w konfrontacji z ideą gender*, w: *Idea gender jako wyzwanie dla teologii*, red. A. Jucewicz, M. Machinek, Olsztyn 2009, s. 114-115.

⁶⁵ Zob. np. H. Cudak, *Małżeństwo i rodzina w poglądach badanej młodzieży*, „Pedagogika Rodziny” 2014, nr 4, s. 117-126; J. Mariański, *Małżeństwo i rodzina w świadomości Polaków*, „Zeszyty Naukowe KUL” 59(2015), nr 4, s. 77-103; W. Śmigielski, *Modele życia rodzinnego. Studium demograficzno-społeczne na przykładzie łódzkiej młodzieży akademickiej*, Łódź 2014.

⁶⁶ J. Mariański, *Kryzys moralny czy transformacja wartości? Studium socjologiczne*, Lublin 2001, s. 430.

moralnego. W tym ostatnim mieści się nie tylko tolerowanie, lecz promocja każdej formy seksualnego „bycia innym”. Zakrojona na szeroką skalę seksualizacja całego społeczeństwa, w tym szczególnie dzieci i młodzieży, jest w istocie atakiem na rodzinę⁶⁷. Oddziaływanie na świadomość człowieka zmierza do uczynienia go niezdolnym do tworzenia stabilnych więzi z drugą osobą, a w konsekwencji zbudowania trwałego małżeństwa i rodziny. Zagadnienie trwałości, wierności i nierozzerwalności małżeńskiej staje się tematem wstydlivym, w najlepszym wypadku teoretycznym, który nie wytrzymuje konfrontacji z życiem. Współżycie seksualne bez jakichkolwiek zobowiązań jest coraz częściej traktowane jako naturalne, niczym nieskrępowane źródło przyjemnego spędzania wolnego czasu z drugą osobą⁶⁸. Życie płciowe i współżycie seksualne pozostaje całkowicie oddzielone od prokreacji, ukierunkowane głównie na realizację popędów w poszukiwaniu erotycznej satysfakcji. Relacje międzyludzkie, także w sferze intymnej – według idei *gender* – mogą mieć charakter doraźny, zmienny i krótkotrwały⁶⁹.

* * *

Podsumowując, ideologia *gender* jest konsekwencją utraty właściwej perspektywy ontologicznej i metafizycznej. Oddziaływanie *gender* otwiera drogę do destrukcji fundamentów małżeństwa i rodziny oraz relacji międzyludzkich. Na gruncie genderowej wizji świata wyrasta nowa antypedagogika, dla której teoria wychowania polega na odrzuceniu autorytetu, dyscypliny, trwałego systemu wartości, konieczności pracy nad własnym charakterem i stawiania sobie jakichkolwiek wymagań.

Domaganie się przez środowiska LGBT realizacji ich postulatów stanowi nie tylko wyraz nieuprawnionego uprzywilejowania wąskiej grupy obywateli, ale jest także zagrożeniem dla społecznego konsensusu odnośnie zasadniczych wartości i ciosem dla podstawowej komórki społeczeństwa – dla zbudowanej na stabilnym związku mężczyzny i kobiety – rodziny, która stanowi najlepsze środowisko dla wychowania dzieci.

⁶⁷ Por. M. Mendyk, *Seksualizacja dzieci jest niebezpieczna i gorsząca*, <https://www.deon.pl/kosciol/bp-mendyk-seksualizacja-dzieci-jest-niebezpieczna-i-gorszaca,521772> (dostęp: 30.07.2019).

⁶⁸ Zob. T. Różański, *Z problematyki przemian i zagrożeń współczesnej rodziny*, „Teologia i Człowiek” 32(2015), nr 4, s. 129-141; E. Paprzycka, E. Mianowska, Z. Izdebski, *Płeć biologiczna i płeć społeczno-kulturowa a związki intymne Polaków*, „Studia Socjologiczne” 2014, nr 4, s. 13-39.

⁶⁹ Por. A. Offmański, *Rodzina jako środowisko wychowawcze – czy szansa wykorzystana?*, w: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. A. Rynio, Lublin 2007, s. 753.

Education in the Family in Confrontation with Gender Ideology

Summary

The socio-cultural transformations of recent decades are very intense. They concern the most fundamental aspects of human existence: the meaning and purpose of life, the concept of happiness, interpersonal relationships, the model of society and family life. The events of recent years that have appeared in the landscape of Polish streets (so-called "equality marches") and the Polish school (e.g. "rainbow Friday", sex education classes run by LGBT activists) require a thorough diagnosis of this phenomenon and formulating adequate answers meeting new challenges.

The family is a sensitive resonator of social and cultural processes in post-modernity. In today's family as a basic social group there are changes that cause concern. Their revolutionary nature results from the questioning of undeniable values until recently, such as the irreplaceable role of the family in raising children, love, responsibility and faithfulness. Questions arise about the consequences of cultural changes in post-modernity for the functioning of marriage and family.

Gender ideology is a consequence of losing the right ontological and metaphysical perspective. The gender impact opens the way to the destruction of the foundations of marriage and family as well as interpersonal relationships. A new anti-pedagogy arises on the basis of the gender vision of the world, for which the theory of education consists in rejecting authority, discipline, a permanent system of values, the need to work on one's own character and making any requirements.

Key words: family, upbringing and education, gender, anti-pedagogy.

Bibliografia

- Adamski F., *Tożsamość religijna w społeczeństwie pluralistycznym*, w: *Tożsamość polska w odmiennych kontekstach*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Lublin 2009, s. 305-314.
- Bagrowicz J., *Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele*, Toruń 2000.
- Bartos M., *Rodzina a postmodernistyczny styl myślenia i życia*, „Studia nad Rodziną” 5(2001), nr 1, Warszawa 2001, s. 147-156.
- Bauman Z., *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Warszawa 1994.
- Bernasiewicz M., *Rodzina w konflikcie normatywnych paradygmatów oraz nowych faktów społecznych*, „Pedagogika Społeczna” 15(2015), nr 2, s. 87-100.
- Biedroń M., *Wpływ kultury indywidualizmu na relacje między rodzicami i dziećmi*, w: *Dziecko w zmieniającej się przestrzeni życia*, red. J. Izdebska, J. Szymanowska, Białystok 2009.
- Biernat T., *Czy istnieje rodzina ponowoczesna?*, „Paedagogia Christiana” 2014, nr 2, s. 183-195.
- Biernat T., *O przemianach definicji rodziny i ich konsekwencjach*, „Społeczeństwo i Rodzina” 18 (2009), s. 28-40.
- Boksański Z., *O indywidualistach w społeczeństwie współczesnym*, „Studia Socjologiczne” 2009.

- Bortkiewicz P., *Gender – ideologia w masce nauki*, w: *Rewolucja genderowa*, red. Z. Klafka, Tuchów 2014, s. 53-80.
- Brezinka W., *Wychowywać dzisiaj. Zarys problematyki*, Kraków 2007.
- Cudak H., *Małżeństwo i rodzina w poglądach badanej młodzieży*, „Pedagogika Rodziny” 2014, nr 4, s. 117-126.
- Czekan D., *Rodzina w ponowoczesnym świecie*, „Przegląd Humanistyczny. Pedagogika, Politologia, Filologia” 3(2010), s. 41-49.
- Deklaracja o wolności religijnej II Soboru Watykańskiego *Dignitatis humanae*, Rzym, 7 grudnia 1965.
- Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim II Soboru Watykańskiego *Gravissimum educationis*, Rzym, 28 października 1965.
- Dekret o apostołstwie świeckich II Soboru Watykańskiego *Apostolicam actuositatem*, Rzym, 18 listopada 1965.
- Doniec R., *Kultura pedagogiczna rodziców w ponowoczesnej kulturze*, w: *Rodzina w kontekście współczesnych problemów wychowania*, red. B. Muchacka, Kraków 2008 s. 207-220.
- Dziekoński S., *Formacja chrześcijańska dziecka w rodzinie w nauczaniu Kościoła: od Leona XIII do Jana Pawła II*, Warszawa 2006.
- Dziekoński S., *Specyfika chrześcijańskiego wychowania w rodzinie*, w: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. A. Rynio, Lublin 2007, s. 694-702.
- Franciszek, *Amoris letitia*, Rzym, 19 marca 2016.
- Franciszek, Encyklika *Lumen fidei*, Rzym, 29 czerwca 2013.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2002.
- Giddens A., *Socjologia*, Warszawa 2004.
- Goleń J., *Rola świadectwa w rodzinie*, „Verbum Vitae” 2015 nr 28, s. 423-458.
- II Polski Synod Plenarny (1991-1999), Poznań 2001.
- Jan Paweł II, *List do Rodzin Jana Pawła II z okazji Roku Rodziny*, Rzym, 2 lutego 1994.
- Jastrząb D., *Powołanie rodziców do wychowywania dzieci w świetle wskazań „Familiaris consortio”*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 17(2011), s. 111-121.
- Kamińska A., *Miejsce rodziny w życiu człowieka ponowoczesnego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika” 13(2016), s. 79-88.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.
- Kluz M., *Rodzina chrześcijańska podstawą budowania domu i szkoły komunii w Kościele i świecie*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2012, nr 2, s. 7-22.
- Kluzowa K., Slany K., *Przemiany realizacji funkcji prokreacyjnej w rodzinie*, w: *Oblicza współczesnej rodziny polskiej*, red. B. Mierzwiński, E. Dybowska, Kraków 2003, s. 63-95.
- Kobyliński A., *Światopogląd katolicki w kontekście postmodernizmu*, „Ateneum Kapłańskie” 571(2004), s. 529-544.
- Kocik L., *Spoleczna kondycja rodziny w procesie globalizacji systemu aksjonormatywnego*, w: *Oblicza współczesnej rodziny polskiej*, red. B. Mierzwiński, E. Dybowska, Kraków 2003, s. 13-34.
- Kojder A., *Spojrzenie na przemiany ustrojowe w Polsce w latach 1989-1997*, w: *Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, red. P. Sztompka, Warszawa-Kraków 1999, s. 3-23.
- Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie we współczesnym II Soboru Watykańskiego *Gaudium et spes*, Rzym, 7 grudnia 1965.
- Kostrubiec B., *Obrazy postmodernizmu. Badania empiryczne obrazu siebie i obrazu Boga u zwolenników postmodernizmu*, Lublin 2004.
- Kulbacki P., *Katechumenat rodzinny w Kościele domowym*, „Studia Pastoralne” 2012, nr 12, s. 95-106.
- Kwak A., *Rodzina jako stała i zmieniająca się forma życia: siła więzi rodzinnych*, „Societas Communitas” 2016, nr 1, s. 37-55.
- Kwak A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Warszawa 2005.

- Ławniczak A., *Medialny portret gender*, w: *Rewolucja genderowa*, red. Z. Klafka, Tuchów 2014, s. 119-144.
- Łażewska D., *Filozoficzny kontekst funkcjonowania rodziny w XXI wieku i jego pedagogiczne implikacje*, „Journal of Modern Science” 20(2014), nr 1, s. 71-87.
- Machinek M., *Teologiczna antropologia w konfrontacji z ideą gender*, w: *Idea gender jako wyzwanie dla teologii*, red. A. Jucewicz, M. Machinek, Olsztyn 2009, s. 99-116.
- Mariański J., *Kościół katolicki w społeczeństwie obywatelskim. Refleksje socjologiczne*, Lublin 1998.
- Mariański J., *Kryzys moralny czy transformacja wartości? Studium socjologiczne*, Lublin 2001.
- Mariański J., *Małżeństwo i rodzina w świadomości Polaków*, „Zeszyty Naukowe KUL” 59(2015), nr 4, s. 77-103.
- Mariański J., *Sakrament małżeństwa w świadomości katolików polskich w kontekście przemian rodziny*, „Studia Teologii Dogmatycznej” 2(2016), s. 143-169.
- Mariański J., *Wartości moralne w zmieniającym się społeczeństwie polskim*, „Edukacja Humanistyczna. Szczecin” 2011, nr 1, s. 7-24.
- Marshall B., *Wszystko, co stałe, rozplywa się w powietrzu. Rzecz o doświadczeniu nowoczesności*, Kraków 2006.
- Offmański A., *Rodzina jako środowisko wychowawcze – czy szansa wykorzystana?*, w: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. A. Rynio, Lublin 2007, s. 743-755.
- Oko D., *Gender jako dzieło rozumu ateistycznego. Dekonstrukcja dekonstrukcjonistów*, w: *Gender – spojrzenie krytyczne*, red. J. Jagiełło, D. Oko, Kielce 2016, s. 157-179.
- Paprzycka E., Mianowska E., Izdebski Z., *Płeć biologiczna i płeć społeczno-kulturowa a związki intymne Polaków*, „Studia Socjologiczne” 2014, nr 4, s. 13-39.
- Podgórski K., *Nauka o małżeństwie i rodzinie w uchwałach II Polskiego Synodu Plenarnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 16(2002), nr 2, s. 311-331.
- Polak M., *Pastoralna promocja wiernych świeckich w kontekście duszpasterstwa rodzin*, „Roczniki Teologiczne” 61(2014), nr 6, s. 139-152.
- Różański T., *Z problematyki przemian i zagrożeń współczesnej rodziny*, „Teologia i Człowiek” 32(2015), nr 4, s. 129-141.
- Sareło Z., *Postmodernizm w pigułce*, Lublin 2004.
- Schoenebeck H., *Wolność od wychowania*, Kraków 2008.
- Slany K., *Modele życia rodzinnego*, „Znak” 57(2005), nr 2, s. 29-40.
- Stala J., *Miejsce katechezy rodzinnej w wychowaniu chrześcijańskim*, w: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. A. Rynio, Lublin 2007, s. 728-742.
- Stala J., *Rodzina XXI wieku w perspektywie nauczania Jana Pawła II*, „Polonia Sacra” 19(2015), nr 4, s. 155-174.
- Stala J., *Wychowawcze aspekty rodzicielstwa jako realizacji Bożego powołania*, „Roczniki Nauk o Rodzinie” 3(2011), s. 125-137.
- Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2011.
- Szmulewicz H., *Rodzice pierwszymi zwiastunami i świadkami wiary*, w: *Małżeństwo i rodzina wciąż fundamentem nowej cywilizacji: refleksje na kanwie dokumentu Konferencji Episkopatu Polski pt. „Służyć prawdzie o małżeństwie i rodzinie”*, red. R. Kantor, M. Kluzy, Tamów 2011, s. 169-181.
- Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005.
- Śmigieński W., *Modele życia rodzinnego. Studium demograficzno-społeczne na przykładzie łódzkiej młodzieży akademickiej*, Łódź 2014.
- Wargacki S. A., *Duchowość w kulturze ponowoczesnej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 59(2016), nr 4, s. 27-51.
- Wiszowaty E., *Wierność małżeńska w klimacie ponowoczesności jako zadanie pastoralne*, w: *Favor matrimonii?: teoria i praktyka*, red. L. Świto, M. Tomkiewicz, Olsztyn 2014, s. 123-136.